

Турчак О. В.,

кандидат історичних наук, доцент,
заступник начальника факультетуз підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції
з навчально-методичної роботи
Львівського державного університету внутрішніх справ

ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Анотація. Вивчення державно-правових інститутів міжвоєнної Польщі в її національних історико-правових дослідженнях є достатньо презентабельним. У післявоєнний період тема вивчалася передовсім польськими емігрантними вченими (В. Побуг-Малиновський та ін.), а в межах ПНР з'явилися узагальнюючі дослідження (А. Айненкель, Ю. Бардах, Р. Тожецький та ін.). У 1980 рр. відбулася зміна зацікавлення з боку історико-правових шкіл, які розпочали пошук зразків для підготовки нових правових регуляцій, а також політиків і парламентаристів, які проектували історичний зріз на нові виклики й модерні явища, пов'язані з побудовою демократичної Польщі.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, державно-правові інститути, історіографія, правові дослідження, польські конституції.

Постановка проблеми. Перша світова війна зруйнувала політичну систему та кордони в Європі, закріплені ще Віденським конгресом на початку XIX ст. Нові політичні реалії привели до кардинальних змін у Центрально-Східній та Південній Європі, до появи нових незалежних держав, зокрема Польщі. Становлення державно-політичного устрою відновленої держави (яка ще за історичною традицією називалася Друга Річ Посполита – *О.Т.*), її розвиток, регулювання кордонів, залежали від багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників. Внутрішня специфіка новоствореної держави визначалася тим, що в єдиний державний організм об'єдналися території, які з кінця XVIII ст. перебували в складі різних державних утворень. Така строкагість призвела до того, що по-різному відбувалося відновлення національної польської влади. Особливість Польської держави визначалася ще й значною кількістю непольського населення, у тому числі й українців, які через політичні реалії після Першої світової війни перебували в складі нового державного утворення.

Стан дослідження. Дослідження державно-правових інститутів міжвоєнної Польщі ще не стало предметом окремого вивчення в українській історико-правовій науці. Тема вивчалася лише спорадично в контексті дослідження загальних проблем історії та права Другої Речі Посполитої (В. Комар, О. Красівський, І. Соляр, Б. Тищик та ін.).

Мета статті. Цілком закономірно, що процеси відновлення та утвердження Польської держави, які проходили у 1918–1923 рр., пов'язані зі становленням державно-правових інститутів, формуванням та змінами конституційної системи, виробленням національних засад парламентаризму, формуванням урядових структур у центрі та в провінції, стали предметом аналізу польських дослідників. Водночас завдання статті полягає в тому, щоб створити комплексне дослідження державно-правових інститутів новоствореної держави, їхньої діяльності в національній історико-правовій науці.

Виклад основного матеріалу. Польська історіографія Другої Речі Посполитої є надзвичайно презентабельною. Це зумовлено тим, що відновлення польської державності у XX ст. викликало величезний інтерес до її історії. Аналізувався увесь комплекс проблем, пов'язаний з утворенням Другої Речі Посполитої, окремо вивчалися процеси національного державотворення та становлення й розвитку польського конституціоналізму й парламентаризму.

У польській історіографії досліджуваної теми можна виділити декілька напрямів. Передусім це роботи узагальнюючого плану, присвячені відновленню польської державності в XX ст. Становлення державного устрою досліджували такі польські автори, як А. Айненкель [1], М. Кальяс [2], Ю. Бардах, Б. Лєснодорський, І. Петжак [3] та ін.

Не були позбавлені уваги дослідників питання Березневої Конституції 1921 р. та конституційної кризи 20-х рр. XX ст., що знайшли своє висвітлення в роботах С. Стажинського [4], В. Яворського [5], А. Перетятковича [6], Я. Семенського [7], Е. Дубановича [8], М. Надзялковського [9] та ін.

Традиційним напрямком досліджень залишилася національна просопографія – написання праць, присвячених політичним біографіям діячів національно-державного руху. Передовсім це стосувалося особи Ю. Пілсудського.

Окрему монографію постаті Ю. Пілсудського присвятив варшавський дослідник А. Гарлицький [10].

У польській історіографії міжвоєнного часу особливе місце займають видання емігрантського вченого В. Побуг-Малиновського [11]. Хоча автор й належав до табору Ю. Пілсудського, його книги написані назагал з нейтральних позицій. За впливом на розвиток історіографії новітньої історії Польщі з його працями не може зрівнятися жодне дослідження [12, с. 8–9].

Вивчення права Другої Речі Посполитої у післявоєнний час стосувалося передовсім прерогатив істориків. Водночас від початку 1980-х рр. відбулася певна зміна зацікавлення вже з боку правників, а також політиків і парламентарів [14]. Особливе місце відводилось вивченню політичного устрою держави, статусу її громадян. Активність дослідників відбувалася у зв'язку з приготуванням так званої Малої конституції 1992 р. та Конституції Польської Республіки 1997 р. Йшлося про те, що подальше реформування Третьої Речі Посполитої (так почали називати демократичну Польщу після 1989 р. – *О.Т.*) пов'язувалося з кращим розумінням конституційних змін та конституційного регулювання нових політичних структур, суспільних і господарчих.

Особливе місце в аналізі державного устрою та судового права займає робота Т. Мацієвського [15]. Автор виділяє декілька державотворчих етапів розвитку Другої Речі Посполитої: устрій політичний 1918–1921 рр. (творення центрального осередку державної влади; Мала Конституція 20 січня 1919 р.; визначення кордонів держави); устрій політичний в 1921–

1926 рр. (Березнева конституція 17 березня 1921 р.; функціонування політичної системи); устрій політичний в 1926–1935 рр.; устрій політичний в 1935–1939 рр. (Квітнева конституція від 23 квітня 1935 р.; функціонування системи; адміністрація Другої Речі Посполитої; організація виміру справедливості; релігійні об'єднання (католицький костел, визнані об'єднання релігійних меншин)).

Як окремих об'єктів правничих студій у роботі Т. Мацієвського розглядається правовий устрій Середньої Литви (1920–1922 рр.) як частини Другої Речі Посполитої. Зокрема, історія утворення, територія, населення, діяльність віленського сейму, виконавчої влади, територіальна адміністрація та самоврядування, судівництво [15, с. 329–334]. Аналогічно розглядається вільне місто Гданськ (1920–1939 рр.) [15, с. 334–338].

Окремі аспекти польського державного устрою міжвоєнного часу розглянуті в роботі Р. Лашевського і С. Сальмоновича «Історія устрою Польщі» [16]. Автори досить детально зупинилися на аналізі устроєво-правових відносин у найдавніші часи, період становлення монархії, Речі Посполитої, шляхетської Польщі під владою інших держав («Polska pod zaborami»), а також Польщі міжвоєнного часу 1918–1939 рр. У роботі проаналізовано політичний устрій держави, який склався після Березневої Конституції 1921 р., показано правові засади формування та діяльності законодавчої, виконавчої влади, громадянських прав та обов'язків. Як окремих напрям дослідження вивчається політичний устрій у 1926–1935 рр. [16, с. 133–144]. Квітнева конституція 1935 р. змінила політичний устрій держави, а тому автори окремо розглядають статус президента, ради міністрів, законодавчої влади, громадянські права й обов'язки відповідно до нового конституційного проекту.

У дослідженні Р. Лашевського та С. Сальмоновича представлена й публічна адміністрація Другої Речі Посполитої.

Проаналізовано також організацію «виміру справедливості» – організацію судочинства (особливі суди, інші органи «виміру справедливості») [16, с. 146–158].

Наукове дослідження Т. Мацієвського «Історія устрою Польщі» побудоване за традиційною періодизацією, залежно від етапів розвитку устрою Польщі [17]. Найновішими науковими завданнями автора були такі: формування права на певному історичному етапі, суспільний устрій, законодавча, виконавча й судова влада, відношення держави до віровизнань.

У серії книг А. Айненкеля, присвячених конституційному процесу в Польщі, особливе місце займає робота «Конституції Польщі в подієвому розвитку 1791–1997 рр.» [18]. Період Другої Речі Посполитої автор розглядає в декількох аспектах: по-перше, це перші акти устрою незалежної Польщі, серед яких А. Айненкель виділяє маніфест Люблінського уряду, декрети Начальника Держави та Малу Конституцію; по-друге, це Березнева Конституція 1921 р.; по-третє, Квітнева конституція 1935 р.

Дослідження правових аспектів періоду Другої Речі Посполитої через представлення найважливіших нормативних документів провели М. Домагала і Д. Гурецький [19]. У роботі представлені конституційні акти від часу творення польської держави 1914–1918 рр. Автори виділяють та аргументують три етапи конституційного будівництва Другої Речі Посполитої [19, с. 42–212].

Особливе значення у вивченні становища та діяльності національних меншин у Другій Речі Посполитій займає виборче право. Тому видання М. Собчика та А. Сокала «Виборче право II Речі Посполитої» [20] є актуальним як з правового контексту, так і з політичного. У роботі представлені правові акти або витяги з них із 1918–1938 рр., що регулювали засади й хід проведення виборів. Ці акти мали різний загальнодержавний чи ре-

гіональний рівень, а також різний характер. Серед них Декрет Начальника Держави від 28 листопада 1918 р. про виборчу ординацію до Законодавчого Сейму, Закон від 17 березня 1921 р. Конституція Речі Посполитої Польської (витяг до питань організації та проведення виборів), закон від 23 березня 1933 р. «Про часткову зміну устрою місцевого самоврядування», Конституційний закон самоврядування, Конституційний закон від 23 квітня 1935 р., а також закони, що регулювали вибори до сейму, сенату та вибори Президента РП відповідно до нової конституції, закон від 16 серпня 1938 р. «Про вибори міських радних (депутатів)», закон від 16 серпня 1938 р. «Про вибори громадських, гмінних і повітових радних (депутатів)».

Особливе місце в дослідженнях діяльності польського сейму займає колективна праця «Історія Польського сейму» [21] (автори – Ю. Бардах, С. Гродзіський, А. Гвіждж, А. Янкевіч, К. Дзіалоха, Р. Крачковський, Я. Вавриняк). Розділ, присвячений організації та діяльності сейму періоду Другої Речі Посполитої, написав А. Гвіждж. Автор проаналізував нормативно-законодавчу ситуацію напередодні незалежності та на початковому етапі будівництва держави, діяльність Законодавчого Сейму в 1919–1922 рр., Березневу Конституцію 1921 р., діяльність парламенту в 1926–1935 рр. та його устроєву практику, творення уряду відповідно до Квітневої Конституції 1935 р. та практичну діяльність парламенту в 1935–1939 рр. [22].

Окремі аспекти адміністративно-політичного устрою та нормативно-правової бази в часи Другої Речі Посполитої представлені в роботі М. Кальяса «Історія устрою Польщі» [23]. Автор зупинився на аналізі еволюції форм устрою Польщі після 1918 р., підготовці та затвердженні польських конституцій (1919 р., 1921 р., 1935 р.) у контексті правової систематики, новелізації та вивченні адміністративно-устроєвих засад. Як окремих напрям наукового дослідження представлено організаційні засади формування та діяльності судових органів, з'ясування правового становища римо-католицького костелу та інших релігійних громад.

У 70-х рр. XX ст. польська історіографія звертається до розгляду українського питання в період Другої Речі Посполитої. Зокрема, С. Мікуліч вивчав східну політику держави, прометейську концепцію польських урядів, державну політику щодо національних меншин, політику Г. Юзевського [24].

Головним напрямом досліджень Й. Левандовського стала східна політика табору Ю. Пілсудського, передусім в політиці «Бельведерського табору», а також спроби нормалізації польсько-українських відносин у Галичині 1935 р. та ін. [25].

Проблема національних меншин у контексті державної політики щодо них розглядається в праці В. Паруха, де з'ясовано зміст державної та національної консолідації в політичній думці табору Ю. Пілсудського [26].

Ще одній українській сюжетній темі – проблемі суспільно-політичного життя на Волині в міжвоєнний період, зокрема діяльності Волинського українського об'єднання, – присвятив свою роботу З. Запоровський, де так званий «Волинський експеримент» однозначно трактується як політика «польсько-українського порозуміння» [27].

Українське питання в діяльності польських урядів, зокрема Ю. Пілсудського, досліджував також Т. Пйотркевич [28]. Автор передовсім зупинився на аналізі польської політики на Волині. Волинські проблеми вивчали також В. Менжецький [29] та Я. Кенсік [30], який написав політичну біографію воеводи Г. Юзевського. Саме ці автори стверджували, що Т. Голувко і Г. Юзевський творили концепцію «українського П'ємонту на Волині» як одного з напрямів реалізації східної політики Польщі.

Праця К. Санойця присвячена польсько-української державному шкільництву в південно-східних воєводствах Другої Речі Посполитої [31]. Автор розглянув загальні засади розбудови новітньої політики шкільництва, організацію шкільництва у Львівському окрузі. Зокрема, проаналізовано проблеми державної школи в Східній Галичині в контексті мовних законів та створення так званих утравістичних шкіл. Він розглядає особу вчителя як реалізатора державної освітньої політики назагал, автор підкреслює, що в Східній Галичині школа була своєрідним осередком ідеологічного й політичного протистояння між поляками та українцями.

Проблеми відношення польських урядів до національних меншин вивчав А. Хойновський [32], стверджуючи, що в політиці щодо непольських народів домінували концепції ендеків (національних демократів), спрямовані на їхню національну асиміляцію; у період режиму санації здійснювалися спроби державної асиміляції національних меншин, а серед них й українців.

Окремі сюжети українського національного життя міжвоєнної Польщі представлені в роботах Я. Бруського [33], Е. Вішки [34], О. Колянчука [35].

Сучасний рівень ставлення до вирішення українського питання в міжвоєнній Польщі визначають роботи Р. Потоцького [36].

Висновки. Дослідження становлення державно-правових інститутів Польської держави, їхній розвиток та вдосконалення є актуальним для сучасного українського державотворення. В українській історико-правовій науці ще досить мало комплексних досліджень проблем конституційного розвитку країни, формування й розвитку її державно-правових інститутів у 1918–1939 рр. в контексті Конституцій Польщі 1921 р. та 1935 р. Особливе значення має з'ясування відношення польських урядів до українського питання на усіх етапах міжвоєнної Польщі: досанаційного часу, періоду державного будівництва 1926–1935 рр., передвоєнного етапу.

В історико-правових дослідженнях Другої Речі Посполитої можна виділити декілька напрямів: роботи самих дослідників міжвоєнного часу; праці польських вчених, що перебували в еміграції, переважно у Великій Британії (1940–1960 рр.) і були позбавлені ідеологічного впливу польської комуністичної влади; роботи науковців ПНР 1940–1970 рр., які носили узагальнюючий характер, та дослідників, які перебували під ідеологічним впливом ПОРП; дослідження державно-правових інститутів з 1980-х рр. визначаються завданнями побудови демократичної Польщі.

Література:

1. Ajnenkiel A. Sejmy i konstytucje w Polsce 1918–1939 / A. Ajnenkiel. – Warszawa : Państwowy zakłady wydawnictw szkolnych, 1968. – 132 s.
2. Kallas M. Historia ustroju Polski X–XX w / M. Kallas. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. – 564 s.
3. Bardach J. Historia państwa i prawa polskiego / J. Bardach, B. Leśnodorski, I. Pietrzak. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979. – 654 s. ; Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / J. Bardach, B. Leśnodorski, I. Pietrzak. – Warszawa, 2003. – 667 s.
4. Starzyński S. Konstytucja Państwa Polskiego / S. Starzyński. – Lwów, 1921. – Т. II. – 317 s.
5. Jaworski W. Ankieta Konstytucji Polskiej z 17 marca 1921 roku / W. Jaworski. – Kraków, 1924. – 251 s.
6. Peretiatkowicz A. Rewizja Konstytucji polskiej i ordynacji wyborczej / A. Peretiatkowicz // Przegląd wszechpolski. – 1925. – 93 s.
7. Siemieński J. Jak prawnie pisać (z powodu ustawy o zmianie Konstytucji z dnia 2.VIII. 1926 r.) / J. Siemieński. – Warszawa, 1926. – 211 s.
8. Dubanowicz E. Rewizja Konstytucji / E. Dubanowicz. – Poznań, 1926. – 131 s.
9. Niedziałkowski M. Demokracja Parlamentarna w Polsce / M. Niedziałkowski. – Warszawa, 1930. – 120 s.

10. Garlicki A. Józef Piłsudski. 1867–1935 / A. Garlicki. – Warszawa, 1990. – 3 wyd. – 293 s.
11. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945 / W. Pobóg-Malinowski. – Londyn, 1956. – Т. II. – Cz. S – 665 s.
12. Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.) / В. Комар. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2001. – С. 8–9.
13. Maciewski T. Historia prawa sądowego Polski. Zarys wykładu / T. Maciewski. – Koszalin : Info-Druk Kossalin, 1998. – 225 s.
14. Prawo polityczne Rzeczypospolitej Polski 1918–1939. Wybór źródeł. Probos, wybór, opracowanie i indeksy Wanda Sudnik. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2002. – 758 s.
15. Maciejewski T. Historia ustroju i prawa sądowego Polski / T. Maciejewski. – 2 wydanie rozszerzone i zmienione. – Warszawa : Wyd-wo C.H. Beck, 2003. – 464 s.
16. Łaszewski R. Historia ustroju Polski / R. Łaszewski, S. Salmanowicz. – Toruń : Pozkał, 2003. – 189 s.
17. Maciejewski T. Historia ustroju Polski / T. Maciejewski. – Koszalin : Wyd-wo Miscellanec, 1998. – 238 s.
18. Ajnenkiel A. Konstytucje Polski w rozwoju dziejowym 1791–1997 / A. Ajnenkiel. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza RYTM, 2001. – 415 s.
19. Domagała M. Wybór źródeł do nauki prawa konstytucyjnego (Druga Rzeczpospolita) / [M. Domagała, D. Górecki] ; pod. red. T. Szymczaka. – wyd. II uzupełnione i poprawione. – Łódź : Zet-Graf, 1999. – 262 s.
20. Sobczyk M. Prawo wyborcze SS Rzeczypospolitej. Wybór tekstów źródłowych / M. Sobczyk, A. Sokola. – Toruń : Pozkał, 2004. – 161 s.
21. Dzieje Sejmu Polskiego. Autorzy: Juliusz Bardach, Stanisław Grodziski, Andrzej Gwiżdż, Adam Jankiewicz, Kazimierz Dzielocho, Komuall Kraczkowski, Jan ě. – 392 s.
22. Gwiżdż A. Sejm i Senat w latach 1918–1939 / A. Gwiżdż // Dzieje Sejmu Polskiego. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe 1997. – S. 145–202.
23. Kallas M. Historia ustroju Polski / M. Kallas. – Warszawa : Wyd-wo naukowe PWN. 2006. – 464 s.
24. Mikulicz S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej / S. Mikulicz. – Warszawa, 1971. – 314 s.
25. Lewandowski J. Federalizm, Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego / J. Lewandowski. – Warszawa, 1962. – 232 s. ; Lewandowski J. Imperializm słabości. Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej piłsudczyków 1921–1926 / J. Lewandowski. – Warszawa, 1967. – 225 s. ; Lewandowski J. «Prometeizm» – koncepcja polityki wschodniej piłsudczyzny (Część 1) / J. Lewandowski // Biuletyn Wojskowej Akademii Politycznej (seria historyczna). – Warszawa, 1958. – № 2. – S. 100–137.
26. Paruch W. Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej: mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926–1939) / W. Paruch. – Lublin, 1997. – 247 s.
27. Zaporowski Z. Wołyńskie Zjednoczenie ukraińskie / Z. Zaporowski. – Lublin, 2000. – 162 s.
28. Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w koncepcjach Piłsudczyzny 1926–1930 / T. Piotrkiewicz. – Warszawa, 1981. – 165 s.
29. Mędzecki W. Województwo wołyńskie. 1921–1939. Elementy przemiku cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / W. Mędzecki. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź, 1988. – 199 s.
30. Kęsik J. Zaufany komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józefowskiego 1832–1981 / J. Kęsik. – Wrocław, 1995. – 214 s.
31. Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym południowo-wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej. – Kraków : TW «Historia Jagellonica», 2013. – 477 s.
32. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1979. – 262 s.
33. Bruski J. Petlurowcy. Centrum Państwowej Ukraińskiej Republiki Ludowej na uchodźstwie (1919–1924) / J. Bruski. – Kraków, 2004. – 600 s. ; Bruski J. Zamach majowy – a rewalizacja polsko-sowecka. Kontekst ukraiński i białoruski / J. Bruski // Arkana. – Kraków, 2006. – № 2(68). – S. 129–139.
34. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1910–1989 / E. Wiszka. – Toruń, 2001. – 752 s. ; Wiszka E. Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939 / E. Wiszka. – Toruń, 2001. – 324 s.
35. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 20.02.22 / О. Колянчук. – Львів, 2000. – 204 с. ; Kolańczuk A. Generalowie Ukraińscy w Polsce. Słownik Geograficzny / A. Kolańczuk. – Przemyśl, 2009. – 283 s.
36. Potocki R. Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920–1939) / R. Potocki. – Lublin, 1999. – 383 s. ; Potocki R. Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939 / R. Potocki. – Lublin, 2003. – 440 s.

Турчак А. В. Исследования государственно-правовых институтов Второй Речи Посполитой в польской историографии

Аннотация. Изучение государственно-правовых институтов междувоенной Польши в её национальных историко-правовых исследованиях является достаточно презентабельным. В послевоенный период тема изучалась прежде всего польскими эмиграционными учеными (В. Побуг-Малиновский и др.), а в рамках ПНР появились обобщающие исследования (А. Айненкель, Ю. Бардах, Р. Тожецкий и др.) В 1980-х гг. произошла смена интересов со стороны историко-правоведческой школы, которые начали поиск образцов для подготовки новых правовых регуляций, а также политиков и парламентариев, проектировавших исторический срез на новые и современные явления, связанные с построением демократической Польши.

Ключевые слова: Вторая Речь Посполитая, государ-

ственно-правовые институты, историография, правовые исследования, польские конституции.

Turchak O. State Legal Institutes Research of the Second Polish Republic in the Polish Historiography

Summary. The state legal institutes' study of the interwar Poland in its national historical legal researches is wide enough. In the interwar period that topic was studied foremost by the Polish emigrant scientists (V. Pobug-Malinovski and others) and within the framework of Polish National Republic the summarizing researches appeared (A. Ajnenkel, Y. Bardakh, R. Torzhevski and others). In 1980 the change of interest was in the historical legal schools which started the search of standards for the new legal regulations preparation and also in politicians and deputies who designed the historical change to the new calls and modern phenomena related to the democratic Poland construction.

Key words: Second Polish Republic, state legal institutes, historiography, legal researches, Polish constitutions.